

Bojan Goja

***Maestro di Pico* i iluminacije u inkunabuli *De Civitate Dei* (Nicolas Jenson, Venecija, 1475.) u samostanu Sv. Duje u Kraju na Pašmanu**

Bojan Goja
Ministarstvo kulture - Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Zadru
Ilije Smiljanića 3
HR - 23 000 Zadar

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljen / Received: 7. 1. 2014.
Prihvaćen / Accepted: 12. 5. 2014.
UDK: 75.056 *Maestro di Pico*:093(497.5 Pašman)

The Franciscan Monastery of St Domnius at Kraj on the island of Pašman houses an incunable edition of Augustine's The City of God (De Civitate Dei) which is decorated with illuminations. The incunable was printed in Venice by Nicolas Jenson in 1475. This article attributes these illuminations to the well-known Renaissance painter of miniatures who is known in the scholarly literature as Maestro di Pico, and argues that his workshop and assistants may also have contributed to its production.

Keywords: *Maestro di Pico, illumination, incunable, De Civitate Dei, Nicolas Jenson, Venice, Monastery of St Domnius, Kraj*

U franjevačkom samostanu Sv. Duje u Kraju na otoku Pašmanu¹ čuva se inkunabula (Ink. 4) „O državi Božjoj” (*De Civitate Dei*) Sv. Aurelija Augustina. Završna je stranica inače restaurirane inkunabule oštećena pa je kolofon tek djelomično čitljiv. Inkunabula je ukrašena figuralnim i fitomorfnim renesansnim iluminacijama koje su količinom skromne, ali slikarski vrlo kvalitetne pa ima i izrazitu likovnu vrijednost. Zabilježena je u dragocjenim katalozima inkunabula u Hrvatskoj koje su objavili Josip Badalić te Šime Jurić i Vatroslav Frkin.² Inkunabula je vrijedna i zbog toga što ju je 1475. godine u Veneciji tiskao Nicolas Jenson, istaknut predstavnik prve generacije venecijanskih tiskara.³ Jensonova inkunabula iz Kraja poput drugih ranih inkunabula izrađena je na način da tiskarski slog oponaša iluminirane rukopise. Dimenzije stranice iznose 279 x 197 mm. Slog se sastoji od dvaju stupaca (194 x 50 mm) sa širokim marginama i uvučenim recima kako bi se dobili prazni prostori predviđeni za eventualno naknadno oslikavanje inicijala i dekorativnog okvira. Na temelju stilskih osobina i prema tipu dekorativnog okvira može se ustvrditi da su iluminacije inkunabule iz Kraja izrađene na način

sjevernotalijanske i venecijanske renesansne minijature, kod koje su najčešće korištena dva uzorka ukrasnih ornamentiranih okvira, oba preuzeta iz tadašnjih iluminiranih rukopisa – okviri s motivima u obliku povijenih bijelih stabljika vinove loze (tal. *bianchi girari* ili eng. *white vine-stem*)⁴ korišteni naročito u ranim 1470-im godinama i okviri sastavljeni od crvenih, plavih i zelenih cvjetova, stiliziranih zlatnih cvjetova čička⁵ (u stranoj se literaturi koriste izrazi tal. *bottoni dorati* ili eng. *gold dots*) te vijugavih i povijenih vitica. Prvi je uzorak imao svoje podrijetlo u firentinskim iluminiranim rukopisima, a drugi u ferarskim. Inkunabula iz Kraja na f. 17r (stranica *incipita – liber primus*), kao i na više drugih stranica,⁶ ukrašena je lijepim višebojnim iluminacijama renesansnih stilskih karakteristika izrađenih temperom, zlatnim listićima, zlatnim prahom, sepijom, tintom i akvarelom.⁷ Iluminacije na f. 17r (sl. 1) sastoje se od dvaju fitomorfnih inicijala,⁸ dekorativnog okvira i slobodnih figurativnih prizora, tj. minijatura, dok su pojedine druge stranice ukrašene fitomorfnim i većim brojem inicijala tipa *littera notabilior* visine dvaju redaka, koji su izrađeni u crvenoj ili plavoj boji.⁹

1. Sv. Aurelije Augustin, O državi Božjoj (De Civitatis Dei; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), f. 17r (foto: B. Goja) St Augustine, The City of God (De Civitate Dei; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Domnius, Kraj, Ink. 4), f. 17

2. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), f. 17r, detalj (foto: B. Goja)
St Augustine, The City of God (*De Civitate Dei*; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Domnius, Kraj, Ink. 4), f. 17, detail

Dekorativan ornamentirani okvir (227 x 152 x 19 mm), obrubljen plavom trakom i tankom linijom crne boje iscrtanom s vanjske strane, ispunjava gornju i lijevu marginu početne stranice. Okvir se na krajevima sužava, a zaključen je trolistima. Osnovu dekoracije čini traka sastavljena od pet tankih linija koja se spiralno povija i tvori kružnice koje su ispunjene cvjetovima, listovima i bobicama u plavoj, zelenoj i boji ciklame te stiliziranim zlatnim cvjetovima čička. Slobodne površine iscrtanе su zavojitim viticama. U gornjem lijevom uglu okvira naslikan je češljugar¹⁰ u desnom profilu (sl. 2). Na mjestu gdje započinje tekst lijevog stupca naslikan je unutar pravokutna polja na zlatnoj pozadini inicijal „I”, sastavljen od fitomorfnih motiva plave, zelene i boje ciklame s osjenčanjima koja su izvedena u različitim nijansama od tamnije do sasvim bijele. Unutar dekorativnog okvira, na sredini visine inicijala, nalazi se medaljon (promjer medaljona iznosi 16 mm) unutar kojeg je naslikano poprsje Sv. Aurelija Augustina, smješteno u otvoren prostor s nebom i izduženim bijelim oblacima bez drugih detalja (sl. 3). Dojam dubine prostora postignut je postupnim tonskim gradacijama neba od tamnijih u vrhu prema svjetlijim

nijansama plave boje u donjem dijelu. Svetac je odjeven u bijelu halju i crven plašt s crnom kapuljačom. Na glavi ima bijelu mitru s ukrštenim trakama koje su ukrašene zlatnim prahom. Sjene i pregibi na odjeći naznačeni su crnim i bijelim linijama. U visini grudi naslikana je knjiga otvorenih stranica na koju pokazuje izduženim tankim prstima desne ruke. Iza svečeve glave naslikana je zlatna aureola s lijeve strane obrubljena bijelom, a s desne crnom linijom. Svetac je pogled usmjerio uvis. Na svečevoj glavi ističu se okrugle oči izraženih bjeloočnica, malen nos, zasjenjeni podočnjaci te lučno nacrtane obrve koje se prema vani stanjuju kao i prema dolje povijena usta. Volumen lica i inkarnat dodatno su naglašeni nijansama bijele i ružičaste. Kratka tamna brada oblikovana je kratkim crtama u svjetlijim i tamnijim nijansama. Dekorativan ornamentirani okvir koji ispunjava gornju marginu ukrašen je na jednak način kao i onaj uz desnu, ali skromnije jer je

3. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), f. 17r, detalj (foto: B. Goja)
St Augustine, The City of God (*De Civitate Dei*; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Domnius, Kraj, Ink. 4), f. 17, detail

4. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), f. 17r, detalj (foto: B. Goja)
St Augustine, The City of God (De Civitate Dei; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Dominus, Kraj, Ink. 4), f. 17, detail

minijaturist ime tiskara i oznaku da se radi o prvom svesku integrirao rotulusima, pa su dekoracijom ispunjeni tek početni i krajnji dijelovi okvira. Ime tiskara dodatno je naznačeno tako da je s gornje i donje strane okvira ukrašeno po jednim stiliziranim zlatnim cvijetom čička s gornje i češljugovine¹¹ s donje strane. U prostoru donje margine (visina margine iznosi 60 mm) simetrično su naslikana dva anđela koja kleče na tlu dočaranu nijansama zelene i smeđe boje (sl. 4). Anđeli imaju slične fizionomijske osobine kao i lik Sv. Aurelija Augustina. Na oblim glavama naslikane su male oči i nos, zasjenjeni podočnjaci i lučno nacrtane obrve. Tanka usta naglašanih završetaka dodatno su pod donjom usnom istaknuta točkicom. Kratka kosa oker boje oblikovana je u kratkim pramenovima i ukrašena zlatnim prahom. Raširena krila obojana su plavom bojom s dodatnim tamnijim i svjetlijim sjenama. Scena je ukrašena dvjema debljim crvenim viticama koje se simetrično povijaju u visini struka anđela, a iz njih se povijaju vijugave vitice i stilizirani zlatni cvjetovi češljugovine. Anđeli između sebe pridržavaju lovorov vijenac (promjer 37 mm). Unutar vijenca je kružno polje boje ciklame. Unutar polja po čitavoj je visini naslikan renesansni grb, a ostatak površine ispunjen je tankim vijugavim bijelim viticama s lisnatim zadebljanjima. Polje štita u obliku konjske glave vodoravno je podijeljeno na gornju tamnoplavu i donju polovicu crvene boje. U njemu je prikazan uspravljen zlatni lav razjapljenih čeljusti okrenut udesno. Prednjim se šapama drži za stablo. Vrlo tankim potezima naznačena je kratka griva i dlake

lavljeg krzna.¹² Štit je s desne strane obrubljen bijelom, a s lijeve trakom crne boje.

Drugi je stupac početne stranice ukrašen inicijalom „G”. Njime započinje prva knjiga (*liber primus*) djela „O državi Božjoj”. Inicijal je sastavljen od fitomorfnihih motiva plave, zelene, žute i boje ciklame s osjenčanjima izvedenim u različitim nijansama i žutoj boji kako bi

5. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), inicijal „S” na f. 27v (foto: B. Goja)

St Augustine, The City of God (De Civitate Dei; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Dominus, Kraj, Ink. 4), initial S on f. 27v

6. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), inicijal „D” na f. 49v (foto: B. Goja)

St Augustine, The City of God (De Civitate Dei; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Dominus, Kraj, Ink. 4), initial D on f. 49v

se dobio volumen. Tijelu slova u gornjem i lijevom uglu s lijeve strane dodana su dva zelena listića. Poput grba i inicijal je dodatno ukrašen elegantnim povijenim bijelim viticama s lisnatim zadebljanjima i zlatnim prahom. Pozadina je inicijala zlatna, a pravokutan okvir obrubljen je tankom crnom linijom iz koje se po desnom rubu i uglovima simetrično od središnjeg lista zelene boje izvijaju zavojite vitice i stilizirani zlatni cvjetovi češljugovine.

Osim opisanih iluminacija i dvaju inicijala na f. 17r inkunabula je na pojedinim idućim stranicama, tj. na početku svake od sljedeće dvadeset i jedne knjige (od ukupno dvadeset i dvije knjige od kojih se sastoji ovo djelo) ukrašena s još jednako toliko dekorativnih inicijala sastavljenih od fitomorfnih motiva plave, zelene i boje ciklame na zlatnoj pozadini unutar pravokutna okvira obrubljena tankom crnom linijom. Plastičnost i ovih inicijala dodatno je postignuta osjenčanjima u različitim nijansama i žutoj boji, a inicijali su ukrašeni zlatnim prahom i povijenim tankim bijelim viticama sa zadebljanjima. To su inicijali „S” na f. 27v (sl. 5); „I” na f. 38r; „D” na f. 49v (sl. 6); „Q” na f. 60r (sl. 7); „Q” na f. 72r; „D” na f. 79v; „N” na f. 91r (sl. 8); „E” na f. 103r (sl. 9); „O” na f. 110v (sl. 10); „C” na f. 125r; „A” na f. 137r; „E” na f. 147v; „D” na f. 158r; „D” na f. 170r; „P” na f. 185r; „P” na f. 202v (sl. 11); „D” na f. 216r; „Q” na f. 236v; „D” na f. 250v; „C” na f. 269r (sl. 12) i „S” na f. 284r.

Pojedine rečenice dodatno su istaknute i brojnim inicijalima tipa *littera notabilior* visine dvaju tiskanih redaka izrađenima u crvenoj ili plavoj boji. Kako bi izgledala inkunabula iz Kraja da neznani naručitelj nije odlučio ukrasiti je iluminacijama, lijepo se vidi na istoj stranici drugog primjerka ovoga Jensonova izdanja koje se čuva u Znanstvenoj knjižnici Zadar (Inc. 25). Vidi se prazan prostor predviđen za eventualno naknadno oslikavanje inicijala i tiskani reprezentant „g” kao uputa iluminatoru (sl. 13).

Usporedbom minijatura kojima je ukrašena inkunabula iz Kraja s kritički obrađenim korpusom venecijanske renesansne minijature može se zaključiti da one pokazuju izrazitu sličnost s brojnim radovima koji se u literaturi povezuju s minijaturistom poznatim kao *Maestro del Plinio di Giovanni Pico della Mirandola* (*Maestro del Plinio di Pico* ili skraćeno *Maestro di Pico*; aktivan od oko 1460. do oko 1505.). Ime je dobio prema svojem najpoznatijem djelu – minijaturama kojima je ukrasio rukopis *Naturalis Historia* Plinija Starijeg (Venezia, Biblioteca Marciana, Cod. Lat. VI,

7. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), inicijal „Q” na f. 60r (foto: B. Goja)

St Augustine, The City of God (De Civitate Dei; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Dominus, Kraj, Ink. 4), initial Q on f. 60r

8. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), inicijal „N” na f. 91r (foto: B. Goja)

St Augustine, The City of God (De Civitate Dei; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Dominus, Kraj, Ink. 4), initial N on f. 91r

9. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), inicijal „E” na f. 103r (foto: B. Goja)

St Augustine, The City of God (De Civitate Dei; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Dominus, Kraj, Ink. 4), initial E on f. 103r

245, coll. 2976), što ga je cijenjeni ferarski kaligraf Niccolò Mascarino 17. kolovoza 1481. godine dovršio za znamenita venecijanskog filozofa Pica della Mirandolu u vrijeme kada je ovaj pohađao studij filozofije u Padovi.¹³ Za njegovo uvođenje u znanstvenu literaturu pod tim umjetničkim imenom najzaslužnija je Lilian Armstrong koja je prva detaljno analizirala i kronološki objedinila pozamašan opus ovog još uvijek neidentificirana majstora.¹⁴ No treba reći da je Angela Dillon Bussi istovremeno s nastankom njezine temeljne studije također uočila uzajamnu sličnost niza iluminacija, povezala ih s iluminatorom koji je oslikao navedeni rukopis *Naturalis Historia* Plinija Starijeg te ga po njemu također nazvala *Maestro del Plinio di Pico*, a isto ime usporedno s njima dvjema upotrebljava i Gino Castiglioni.¹⁵ Još prije, Giordana Mariani Canova prva je ustvrdila da se iluminacije rukopisa *Naturalis Historia* odlikuju tipično venetskim stilskim govorom s ferarskim utjecajima, prepoznajući u njima zbog živa kolorita i načina slikanja arhitekture ruku venecijanskog majstora. Da je rukopis iluminiran upravo u Veneciji, zaključila je usporedivši ove iluminacije s onima kojima

su bili ukrašeni tzv. *Commissioni* (isprave kojima se pripadnicima venecijanskog plemstva u ime dužda dodjeljuje neka državna služba).¹⁶ Put prema otkrivanju i pripisivanju mnogih novih djela *Maestru di Pico* bio je moguć proširivanjem područja proučavanja slikanih minijatura od onih iz rukopisa na one u tiskanim djelima (što su prethodna istraživanja donekle zanemarila), i to nakon što je ustanovljeno da su minijature inkunabule Plinijeve *Naturalis Historia*, koju je u Veneciji 1472. godine tiskao Nicolas Jenson, slične onima u istoimenome Mirandolinu rukopisu iz 1481. godine.¹⁷ U literaturi je bilo prijedloga i da se mnoge iluminacije pripisane ranom *Maestru di Pico* smjeste u okruženje iluminatora Bartolomea del Tintorea, kao i da se njih dvojica, zajedno s Bartolomeom di Benincòom, ujedine u istu osobu, što je otklonjeno kasnijim analizama i dokumentima.¹⁸ Sve navedeno upućuje na složenost problematike s kojom se susreću istraživači iluminacija te ostavlja otvorenom mogućnost daljih preispitivanja i preslagivanja ovog ogromna opusa.

Zbog njegove istaknute uloge u sjevernotalijanskom slikarstvu iluminacija druge polovice 15. stoljeća važno

hí quos ob hoc ipsuz colandos p
uni tantum deo an etiaz sibi sacr
rí uelint esse querendum. capitul

certa senter
qui ratione
quomó uti
sunt: beato
omnes ho
uelle. Qui
sint uel úd
dum mortaliuz querit infirmitat
te magnos controuersie cócitat
í quibus philosophi sua studia

10. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), inicijal „O” na f. 110v (foto: B. Goja)

St Augustine, The City of God (*De Civitate Dei*; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Domnius, Kraj, Ink. 4), initial O on f. 110v

je također kazati da je *Maestro di Pico* prepoznat i kao autor iluminacija *Epistolara* i *Misala* koje je 1479. i 1480. godine dao izraditi opat zadarskog samostana Sv. Krševana Deodat Venier (opat od 1459. do 1488.).¹⁹ Istom su majstoru nedavno pripisane i iluminacije kojima je ukrašen *Drugi vrbnički misal*²⁰ te iluminacije inkunabule *Carmina* Valerija Katula (Venecija, 1488.) koja se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.²¹

U nastojanju da opus *Maestra di Pico* temeljito prouči sa svih gledišta Lilian Armstrong je, na temelju majstorova ključnog djela – dekoracija Plinijeve *Naturalis Historia* (1481.) – najprije definirala tehničke i stilske osobine njegova slikarskog rukopisa. One su joj poslužile kao polazište za daljnje atribucije, grupiranje i kronološko nizanje ostalih minijatura. Okvirno je utvrdila kako je majstor kompozicije najprije skicirao olovnom olovkom, a potom ih nanovo prelazio smeđom tintom. Scene su poslije obojane akvarelom i temperom. Pozlata je korištena ponajviše za inicijale kao i za poneki dekorativni detalj. Načelno je uočila da njegovi ljudski likovi imaju izražene podočnjake i vretenaste izdužene prste na rukama. *Putti* su nježni, imaju male zaobljene glave, poluzatvorene oči i svijetlu kosu oblikovanu u pramenove. Raspon upotrebljvanih boja raznolik je kao i renesansni dekorativni motivi. Zaključila je da je majstor bio briljantan kolorist, ali nikada i vrhunski crtač. Takve karakteristike uočavamo i na iluminacijama inkunabule iz Kraja. U

11. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), inicijal „P” na f. 202v (foto: B. Goja)

St Augustine, The City of God (*De Civitate Dei*; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Domnius, Kraj, Ink. 4), initial P on f. 202v

tate sanctorum. cap. primum.

UM PER
iesum christum
dñm nostruz iu
dicem uiuoruz
ac mortuorum
ad debitoe fiēs
ābe puenerit ci
uitates: quaz ē
una dei altera diaboli: cuiusmodi sit
futurū supplicū diaboli et omnium
ad eū prinētium in hoc libro a nobis

12. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitatis Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Samostan Sv. Duje, Kraj, Ink. 4), inicijal „C” na f. 269r (foto: B. Goja)

St Augustine, The City of God (*De Civitate Dei*; Venice, N. Jenson, 1475, Monastery of St Domnius, Kraj, Ink. 4), initial C on f. 269r

daljoj analizi majstorov je opus kronološki i tematski podijelila u četiri grupe.²² Zbog velike produkcije iluminacija i manjih odstupanja u njihovoj kvaliteti ostaje otvorena i pretpostavka kako je *Maestro di Pico* bio na čelu dobro organizirane iluminatorske radionice sa sjedištem u Veneciji u kojoj je djelovalo nekoliko ili makar dvojica ili trojica pomoćnika.²³ Ukupno mu je, zajedno s drvorezima, pripisano više od stotinu radova, a smatra se da je samo tijekom osmoga i devetog desetljeća 15. stoljeća u njegovoj radionici oslikano stotinjak inkunabula.²⁴ Podatak da je u ranom periodu često ilustrirao upravo Jensonova izdanja²⁵ također je jedan od argumenata koji govore u prilog tomu da je upravo *Maestro di Pico* izradio iluminacije u inkunabuli iz Kraja. Te su iluminacije mogle biti oslikane netom nakon tiskanja, a svakako nisu nastale mnogo kasnije. Za atribuciju minijatura inkunabule iz Kraja *Maestru di Pico* – s obzirom na njezinu dataciju i izdavača te vrstu dekoracije – mogu poslužiti ponajprije djela iz prvog razdoblja majstorove karijere te njihova stilska i tipološka analiza kako ju je obavila L. Armstrong. U tom razdoblju majstor upotrebljava dva tipa oslika. Prvi je karakterističan po upotrebi friza s okvirima ispunjenima povijenim bijelim stabljikama vinove loze (*bianchi girari* ili *white vine-stem*), zatvorena tankim crnim, crvenim i zlatnim trakama unutar kojih su ubačeni medaljoni s monokromnim ljudskim glavama, svetačkim i životinjskim likovima, mitološkim bićima, figurama *all' antica* i drugim scenama, dok su u dnu obiteljski grbovi koje često pridržavaju anđeli ili *putti*. U prvom razdoblju majstor upotrebljava i drugi tip osnovne dekoracije koji je bio raširen u Ferrari 1450-ih godina, a koristili su ga majstori koji su oslikali bibliju Borsa d'Este (Modena, Biblioteca Estense Universitaria, Lat. 422 = Ms. V.G. 12 i Lat. 423 = Ms. V.G. 13) koja predstavlja vrhunac ferarske renesansne minijature. Ovaj se tip dekoracije sastoji od crvenih i plavih cvjetnih motiva i stiliziranih zlatnih cvjetova čička okruženih vijugavim viticama. Ti se ukrasni motivi poput friza mogu prilagodljivo protezati uz čitave margine ili njihove dijelove. Anđeli i *putti* nacrtani su olovkom i tintom te dodatno oblikovani akvarelom. Glave su im okrugle, lica nacrtana precizno, a poze simetrične i uravnotežene. Lica su svetačkih likova tankočutna, očni kapci spušteni te im oči izgledaju kao da su poluzatvorene, a prsti su tanki i pokazuju u knjigu otvorenih stranica koju drže u rukama. Odjeća je slikana jarkim bojama koje su u kolorističkom skladu s dekoracijom. S obzirom na visoku cijenu ilustriranih knjiga u tom razdoblju najzastupljenije su bile one koje su uključivale naslovnicu ukrašenu s *littera*

*historiata*²⁶ i grb vlasnika u sredini donje margine. Takvim tipom dekoracije i organizacijom naslovne stranice ukrašena je i inkunabula iz Kraja s tom razlikom da je kod nje prostor za prvi inicijal umjesto s *littera historiata* ispunjen fitomorfnim inicijalom. No treba ipak napomenuti da dekorativni okviri niti kada je u pitanju posvemašnja sličnost ne mogu biti jedini i pouzdan oslonac za atribuciju pojedinom majstoru, pa taj oprezan pristup treba biti uvažen i u ovom slučaju. U izradi takvih tipiziranih okvira čije je oslikavanje zahtijevalo i nemalen utrošak vremena naročito su mogli sudjelovati i pomoćnici. Atribuciju minijatura inkunabule iz Kraja *Maestru di Pico*, uz isti tip dekoracije, u prvom redu omogućuju likovi Sv. Aurelija Augustina te anđela grbonoša koji pokazuju izrazite sličnosti s brojnim djelima iz prvog majstorova razdoblja. Istovjetni melankolični likovi anđela pojavljuju se i u donjoj margini djela *Il Tesoro* Brunetta Latinija (Gerardus de Lisa, Treviso, 1474.; Cambridge,

13. Sv. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj* (*De Civitate Dei*; Venecija, N. Jenson, 1475., Znanstvena knjižnica Zadar, Inc. 25) (izvor: Znanstvena knjižnica Zadar)

St. Augustine, The City of God (*De Civitate Dei*; Venice, N. Jenson, 1475, Research Library Zadar, Inc. 25)

14. *Biblia Latina*, Franciscus Renner & Nicolaus de Frankfordia, 1475., Dallas, Texas, Southern Methodist University, Bridwell Library (izvor: www.smu.edu; preuzeto: 14. prosinca 2013.)

Biblia Latina, Franciscus Renner & Nicolaus de Frankfordia, 1475, Dallas, Texas, Southern Methodist University, Bridwell Library

Mass, Harvard, Houghton Library, Inc. 6459, c. 7). Lik Sv. Aurelija Augustina pokazuje izrazite sličnosti s likom dominikanskog redovnika, umetnutim unutar inicijala „O” na način *littera historiata* u djelu *Supplementum* Nicolaua de Auxima (Franciscus Renner et Nicolaus de Frankfordia, Venecija, 1474.; Biblioteca Marciana, Inc. Ven. 494, c.2). Vidimo iste zasjenjene podočnjake, malen nos, lučno nacrtane obrve i prema dolje povijena usta. Oba prethodno navedena djela ukrašena su na marginama istim tipom dekoracije koja se sastoji od crvenih i plavih cvjetnih motiva te zlatnih cvjetova čička okruženih vijugavim viticama. Likovi imaju isti tip aureola naslikanih kao pune kružnice s lijeve strane obrubljene bijelom, a s desne crnom linijom. Iza likova nalazimo identičan otvoreni prostor s nebom i izduženim bijelim oblacima.²⁷ Jednaki se anđeli i *putti* mogu pronaći i u drugim djelima iz prvog razdoblja, onima ukrašenim prvim tipom dekoracije (*bianchi girari* ili *white vine-stem*). Nalazimo ih u donjim marginama Strabonove *Geografije* (Minneapolis, Univ.

of Minnesota Library, Ms. 1460/f St., c.1) te u dvjema Plinijevim *Naturalis Historia* (Venecija, N. Jenson, 1472., Pariz, Bibliothèque Nationale, Vèlins 498 i Venecija, N. Jenson, 1472., San Marino, CA, Huntington Library, n. 2289).²⁸ Na svim navedenim djelima, u donjoj margini ili uklopljene u dekorativne okvire, nalazimo i identične lovorove vijence čiji su rubovi i vrhovi lišća radi postizanja plastičnosti dodatno modelirani nijansama svjetlije i tamnije zelene boje.

Budući da, kako je primijetila L. Armstrong, *Maestro di Pico* pri oblikovanju ljudskih likova i *putta* tijekom čitave karijere primjenjuje istu tipologiju i stil, usporedbe se mogu pronaći i u brojnim figuralnim minijaturama iz drugih razdoblja majstorove karijere. Lijep primjer za usporedbu je i *Biblia Latina* (Franciscus Renner & Nicolaus de Frankfordia, 1475., Dallas, Texas, Southern Methodist University, Bridwell Library)²⁹ jer ima naslovnu stranicu oblikovanu na sličan način kao inkunabula iz Kraja (sl. 14). Dekorativni okvir ispunjen

15. *Commissione del doge Agostino Barbarigo a Girolamo Capello*, 1487., Venecija, Bib. Del Museo Correr, MS Cl. III. 33 (izvor: www.nuovabibliotecamanoscritta.it; preuzeto: 14. prosinca 2013.)

Commissione del doge Agostino Barbarigo a Girolamo Capello, 1487, Venice, Bib. Del Museo Correr, MS Cl. III. 33

je cvjetovima, listovima i bobicama u karakterističnoj plavoj, zelenoj i boji ciklame te zlatnim cvjetovima čička i češljugovine sa zavojitim viticama. Na krajevima se sužava, a zaključen je trolistima. Istom je dekoracijom ukrašen i lovorov vijenac u sredini donje margine. Uz podudarnosti izvedbe dekorativnog okvira, na čijoj je izradi mogao sudjelovati i neki od majstora iz radionice, upravo u liku Sv. Jeronima koji je prikazan unutar *littera historiata* pronalazimo sve one brojne i karakteristične *morellijanske* detalje bitne za atribuciju oslika inkunabule iz Kraja *Maestru di Pico*. Svetac je naime smješten u otvoren prostor s nebom po kojem plove izduženi bijeli oblaci, dojam dubine prostora postignut je postupnim tonskim gradacijama neba, sjene i pregibi na svećevoj odjeći naznačeni su crnim i bijelim linijama, u visini grudi naslikana je knjiga otvorenih stranica na koju lik pokazuje desnom rukom, prsti su izduženi, zlatna aureola naslikana je kao puna kružnica, s lijeve strane obrubljena bijelom, a s desne crnom linijom; glava mu je lagano nakrivljena, ima okrugle oči izraženih bjeloočnica, malen nos, zasjenjene podočnjake i lučno nacrtae obrve te prema dolje povijena usta, volumen lica i inkarnat naglašeni su nijansama bijele i ružičaste, brada je oblikovana kratkim crtama u svjetlijim i tamnijim nijansama. Inicijal je ukrašen i elegantnim povijenim bijelim viticama s lisnatim zadebljanjima – ukrasnim motivom koji se također ponavlja na majstorovim djelima.

Izrazite sličnosti u oblikovanju svetačkih likova, fitomorfnih inicijala i dekorativnih okvira nalazimo i u iluminacijama dvaju *Psaltira* (Venecija, Biblioteca Querini Stampaglia, Inc. 6 i Siena, Biblioteca S. Bernardino del Convento dell'Osservanza) i naslovnice *Psaltira* iz jednog *Brevijara* (Pariz, Bibliothèque Ste-Geneviève, OE XV 147 Rés), koje je tiskao Nicolas Jenson, a oslikao *Maestro di Pico*.³⁰ Svecima i anđelima karakterističnih tipologija ukrašena su i tri primjerka iz serije *Commissioni* rađena za dužda Agostina Barbariga (*Commissione del doge Agostino Barbarigo a Girolamo Capello*, 1487., Venecija, Bib. Del Museo Correr, MS Cl. III. 33 (sl. 15); *Commissione del doge Agostino Barbarigo a Paolo di Canale*, 1489., Pariz, Bibliothèque Nationale, Lat.

4729, c.2, te *Commissione del doge Agostino Barbarigo a Tommaso Loredano*, 1490., Pariz, Bibliothèque Nationale, Lat. 4730, c.1).³¹ Na temelju kritičke analize i katalogizacije njegova opusa, kako ga je ustanovila L. Armstrong, *Maestru di Pico* pripisali su drugi istraživači i nova djela.³² Za usporedbu navodim iluminacije *Brevijara* (oko 1480., Augsburg, Universitätsbibl., Cod. I.2.2° 35). Na prvoj je stranici *littera historiata* s umetnutim likom Sv. Pavla, karakteristične fizionomije kakvu ima i lik Sv. Aurelija Augustina, te istovjetni likovi anđela koji u sredini donje margine pridržavaju grb obitelji Orsini. Gornja i bočne margine ukrašene su istim tipom dekoracije koja se sastoji od crvenih i plavih cvjetnih motiva te stiliziranih zlatnih cvjetova čička. Unutar dekoracije uklopljeni su životinjski likovi (među kojima je prikazan i češljugar) te medaljoni sa scenama Navještenja (arkandeo Gabrijel i Bogorodica) na bočnim te lik sveca karakteristične fizionomije naslikan u sredini gornje margine.³³ Mogle bi se pronaći još mnoge analogije, a za ovaj su rad važne i dvije inkunabule iz Padove (Biblioteca del Seminario Vescovile) opremljene iluminacijama koje su pripisane *Maestru di Pico*.³⁴ Pojedina djela izrazito bliska njegovu stilu pripisana su majstorovoj radionici, pri čemu nije isključeno da je *Maestro di Pico* pri njihovoj izradi ipak imao odlučujuću ulogu te da je oblikovao stil i nadgledao radove podređenih mu iluminatora.³⁵ Nizanje sličnosti s drugim majstorovim djelima može se zaključiti iluminacijama kojima je ukrašen *Drugi vrbnički misal* u kojem nalazimo brojne istovjetne svetačke likove, inicijale ukrašene lisnatim motivima i dekorativne okvire ispunjene cvjetovima, listovima i bobicama u plavoj, zelenoj i boji ciklame te stiliziranim zlatnim cvjetovima čička i češljugovine. Na temelju iznijetih usporednih analiza i uočenih podudarnosti može se ustvrditi da je iluminacije u inkunabuli *De Civitate Dei* Sv. Aurelija Augustina (Nicolas Jenson, Venecija, 1475.), koja se čuva u samostanu Sv. Duje u Kraju, izradio znamenit venecijanski renesansni iluminator *Maestro di Pico* pa su one, bez obzira na moguću suradnju radionice i pomoćnika, dopuna katalogu njegovih djela, ali i dragocjen prilog sveukupnoj slikarskoj baštini iz vremena renesanse u Dalmaciji.

Bilješke

- ¹ Iskreno se zahvaljujem fra Vladi Jajalu, gvardijanu samostana Sv. Duje u Kraju, na iskazanom povjerenju, ljubaznosti i susretljivosti.
- ² JOSIP BADALIĆ, *Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj*, Zagreb, 1952., br. 137, 9, 60; ŠIME JURIC - VATROSLAV FRKIN, *Katalozi inkunabula crkvenih ustanova u Hrvatskoj*. IV. Zbirka inkunabula na knjižnicama Franjevačke provincije sv. Jeronima. II dio, *Croatia Christiana Periodica*, Vol. 15, No. 27 (1991.), 182-261, 235.
- ³ Zanimanjem zlatar i graver, N. Jenson (Sommevoire, Barsur-Aube, Troyes, Champagne, oko 1420.; u nekim izvorima 1430./1440. – Venecija, 1480.) vještinu tipografije upoznao je u Mainzu. Krajem 1469. godine stiže u Veneciju gdje otvara radionicu i 1470. započinje tiskati svoje prve knjige. Njegova su izdanja na ovom zahtjevnu tržištu bila naročito popularna i cijenjena zbog ljepote tiskarskog sloga s lako čitljivim elegantnim slovima, ujednačenim proredom i širokim marginama. Oblikovanje novog tipa slova po uzoru na rimska smatra se njegovim najznačajnijim doprinosom na području tipografije. O N. Jensonu opširnije vidjeti: HORATIO F. BROWN, *The Venetian printing press 1469-1800*, Amsterdam, 1969. (pretisak izvornika iz 1891.), 11-23, 46-48; CARLO CASTELLANI, *La stampa in Venezia dalla sua origine alla morte di Aldo Manuzio seniore*, Trst, 1973. (pretisak izvornika iz 1889.), 21-26, 85-92; LEONARDAS VYTAUTAS GERULAITIS, *Printing and publishing in fifteenth-century Venice*, London, 1976., 10-11, 13-14, 22-23, 25-27, 29, 50, 72, 95; NERI POZZA, *L'editoria veneziana da Giovanni da Spira ad Aldo Manuzio*, u: *La stampa degli incunaboli nel Veneto*, (ur.) Neri Pozza, Vicenza, 1984., 9-36, 10-12, 14, 16-17, 20-21, 30; ANGELLO COLLA, *Tipografi, editori e libri a Padova, Treviso, Vicenza, Verona, Trento*, u: *La stampa degli incunaboli nel Veneto*, (ur.) Neri Pozza, Vicenza, 1984., 37-80, 39, 41, 44, 46, 50, 51, 54, 57-58; MARTIN LOWRY, *Venetian Printing. Nicolas Jenson and the Rise of the Roman Letterform*, Herning, 1989.; LILIAN ARMSTRONG, *The Hand-Illumination of Printed Books in Italy 1465-1515*, u: *The Painted Page, Italian Renaissance Book Illumination 1450-1550*, (ur.) Jonathan J. G. Alexander, Munich – New York, 1994., 35-47, 35; LILIAN ARMSTRONG, *Nicolaus Jenson's "Breviarium romanum"*, Venice, 1478: Decoration and Distribution, u: *Inkunabula: studies in fifteenth-century printed books presented to Lotte Hellinga*, (ur.) Martin Davies, London, 1999., 421-467.
- ⁴ Renesansni firentinski minijaturisti preuzeli su ukrasni motiv povijenih bijelih stabljika vinove loze (tal. *bianchi girari* ili eng. *white vine-stem*) iz toskanskih iluminiranih rukopisa 11. i 12. stoljeća. Izrađivani su najčešće na način da je podloga ostavljena neoslikana. MICHELLE P. BROWN, *Understanding illuminated manuscripts: a guide to technical terms*, Malibu, 1994., 19, 125; GIORDANA MARIANI CANOVA, *The Italian Renaissance Miniature*, u: *The Painted Page, Italian Renaissance Book Illumination 1450-1550*, (ur.) Jonathan J. G. Alexander, Munich – New York, 1994., 21-34, 21.
- ⁵ Smatram da bi zlatni okrugli i suzoliki ukrasni motivi okruženi bodljikama, koje inozemni autori nazivaju *bottoni dorati* ili *gold dots*, mogli predstavljati stilizirane cvjetove čička (lat. *Arctium lappa*) i češljugovine (lat. *Dipsacus fullonum*), a u vezi su s prikazom češljugara (lat. *Carduelis carduelis*) koji se vrlo često prikazuje na minijaturama. Naime, sjeменke ovih biljaka, uz plodove češljike ili češljine (lat. *Scandix*), omiljena su hrana te ptice. Budući da se bodljikavo raslinje smatra slikom Kristove trnove krune i češljugar je postao omiljenim simbolom Kristove muke. O simbolici češljike i češljugara vidjeti: MARIJAN GRGIĆ, *Češljika*, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb, 1979., 187-188 i MARIJAN GRGIĆ, *Češljugar*, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) Anđelko Badurina, Zagreb, 1979., 188.
- ⁶ Inkunabula ima ukupno 303 lista. U radu se orijentiram prema paginaciji kako je obilježena grafitnom olovkom.
- ⁷ Za izradu minijatura korištene su razne slikarske i crtačke tehnike – zlatni listići, tempera, tinta, sepija nanošena perom ili finim kistom i akvarel te pripremljene radnje koje su ubrzavale posao (skiciranje pomoću metalne igle, kopiranje uobičajenih motiva punciranjem ili izrađivanje obrisa za ukrasne motive u vrijeme samog tiskanja inkunabula koji bi se potom oslikavali i višekratno koristili). LILIAN ARMSTRONG (bilj. 3, 1994.), 36-38.
- ⁸ O nekim tipovima inicijala vidjeti: MICHELLE P. BROWN (bilj. 4), 68, 81, 97; ANĐELKO BADURINA, *Illuminirani rukopisi u Hrvatskoj*, Zagreb, 1995., 112.
- ⁹ MICHELLE P. BROWN (bilj. 4), 81.
- ¹⁰ Vidjeti bilješku br. 5.
- ¹¹ Vidjeti bilješku br. 5.
- ¹² Na temelju navedene literature nisam uspio utvrditi komu pripada grb, no izvorni vlasnik inkunabule i nije morao biti s područja mletačke države. VINCENZO M. CORONELLI, *Blasone Veneto*, Venecija, 1706.; CASIMIRO FRESCHOT, *La Nobiltà Veneta O sia Tutte le Famiglie Patrizie con le figure de suoi Scudi & Arme*, Venecija, 1707.; EUGENIO MORANDO DI CUSTOZZA, *Libro d'arme di Venezia*, Verona, 1979. U priloženoj literaturi postoji nekoliko sličnih primjera, ali ti se grbovi sa sigurnošću ipak ne bi mogli povezati s grbom kojim je ukrašena inkunabula iz Kraja budući da heraldička znanost pri njihovu sastavljanju primjenjuje strogo određena pravila.
- ¹³ BEATRICE BENTIVOGLIO-RAVASIO, *Il Maestro del Plinio di Pico: un artista tra codici e incunaboli*, *Alumina-pagine miniate*, Anno 4, n. 12, gennaio-febbraio-marzo (Venecija, 2006.), 24-31, 24; SARAH BLAKE McHAM, *Erudition on Display: The "scientific" Illustrations in Pico della Mirandola's Manuscript of Pliny the Elder's Natural history*, u: *Visualizing medieval medicine and natural history, 1200 - 1550*, (ur.) Jean A. Givens, Karen M. Reeds, Alain Touwaide, Bodmin, Cornwall, 2006., 83-114, 88-114.
- ¹⁴ LILIAN ARMSTRONG, *Il maestro di Pico: un miniatore veneziano del tardo Quattrocento*, *Saggi e memorie di storia dell'arte*, 17(1990.), 7-39, Tabla (dalje: T.) 215 – T. 253, 9-10.

- ¹⁵ ANGELA DILON BUSSI, I libri decorati di Girolamo Rossi. Illustrazione libraria a Venezia nella seconda metà del Quattrocento, *Verona illustrata, Rivista del Museo di Castelveccchio*, 2 (Verona, 1989.), 29-51, 36-41, obratiti pozornost na bilješku 1 na str. 36; GINO CASTIGLIONI, »Frixì et figure et miniadure facte de intajo« Tra silografia e miniatura in alcuni incunaboli veneziani, *Verona illustrata, Rivista del Museo di Castelveccchio*, 2 (Verona, 1989.), 19-27, 25-27.
- ¹⁶ GIORDANA MARIANI CANOVA, *La miniatura veneta del Rinascimento: 1450-1500*, Venezia, 1969., 74, 76, kataloška jedinica 83, 157.
- ¹⁷ LILIAN ARMSTRONG (bilj. 14), 9-10.
- ¹⁸ O ovoj problematici vidjeti: MASSIMO MEDICA, Un problema di pittura bolognese della metà del Quattrocento, *Arte a Bologna, bolletino dei musei civici d'arte antica*, 4 (Bologna, 1997.), 64-73; SUSY MARCON, kataloška jedinica 52. Kyriale, u: *Calligrafia di Dio: la miniatura celebra la Parola*, (ur.) Giordana Canova Mariani, Paola Ferraro Vettore, Modena, 1999., 206-207; ULRIKE BAUER-EBERHARDT, Et hi tres unum sunt: Bartolomeo del Tintore, Bartolomeo di Benincà da Ferrara und der 'Maestro di Pico', *Rivista di storia della miniatura*, 5 (Firenca, 2000.), 109-118; LILIAN ARMSTRONG, The Pico Master: A Venetian Miniaturist of the Late Quattrocento, u: *Studies of Renaissance miniaturists in Venice*, Vol. I, London, 2003., 233-338, 338; BEATRICE BENTIVOGLIO-RAVASIO, Maestro del Plinio di Giovanni Pico della Mirandola/Maestro del Plinio di Pico/Maestro di Pico, u: *Dizionario biografico dei miniatori italiani: secoli IX-XVI*, (ur.) Milvia Bolatti, Milano, 2004., 635-642, 636; DANIELE GUERNELLI, Qualche nota sulla miniatura bolognese del terzo quarto del Quattrocento: interazioni tra decorazione libraria, letteratura e stampa, *Il carrobbio*, Vol. XXXV (Bologna, 2009.), 61-91, 65-73.
- ¹⁹ Da se iluminacije *Misala* mogu smatrati djelom *Maestra del Plinija di Pico*, prva je pretpostavila Susy Marcon analizirajući stranicu s likom Sv. Krševana na konju. SUSY MARCON (bilj. 18), 206-207. Njezina je atribucija prihvaćena u kasnijoj literaturi. BEATRICE BENTIVOGLIO-RAVASIO (bilj. 18), 636. Iluminacije naslovnice *Epistolara di Pico* prva je pripisala Lilian Armstrong ne donoseći tom prigodom detaljnu analizu i usporedbe s drugim njegovim radovima. LILIAN ARMSTRONG (bilj. 18), 331. Nakon navedenih radova o iluminacijama zadarskih kodeksa pisalo se i u domaćoj literaturi. E. Hilje detaljno opisuje iluminacije *Epistolara* i *Misala* te ih pripisuje nepoznatim minijaturistima. (EMIL HILJE, Kataloška jedinica 063. Nepoznati minijaturisti, Epistolar opata Deodata Veniera i Kataloška jedinica 064. Nepoznati minijaturisti, Misal opata Deodata Veniera u: *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Slikarstvo*, (ur.) Nikola Jakšić, Zadar 2006., 192-195). O iluminacijama *Epistolara* i *Misala* kao djelu *Maestra di Pico* ponovno je pisao i M. Pelc. MILAN PELC, Picov majstor i kodeksi zadarskog opata Deodata Veniera, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 36 (2012.), 113-124, 113-119. Od starije literature koja se zanimala za Venierove kodekse treba navesti opsežan rad J. Kolanovića koji se pobliže bavio i utvrđivanjem vremena nastanka kodeksa utemeljeno iznijevši pretpostavku da su oba kodeksa dovršena za života opata Deodata Veniera. JOSIP KOLANOVIĆ, Liturgijski kodeksi svetokrševanskog opata Deodata Veniera, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, 29-30 (1983.), 57-84. U citiranim bibliografskim jedinicama navedena je i ostala relevantna literatura o zadarskim kodeksima.
- ²⁰ FEDERICA TONIOLO, Manoscritti miniati di area veneta e padana nelle biblioteche della Croazia: alcuni esempi dal XII al XVI secolo, u: *Književnost, umjetnost, kultura između dviju obala Jadrana: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*, Zadar – Nin, 3.-4. studenoga 2006. = *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico: atti delle giornate di studio*, Zara, Nona, 3-4 novembre 2006., (ur.) Guido Baldassarri, Nikola Jakšić, Živko Nižić, Zadar, 2008., 201-218, 212-214. Na temelju njezine je atribucije o iluminacijama *Drugog vrbničkog misala* kao djelu *Maestra di Pico* iscrpno pisao I. Ferencak koji je obavio detaljnu formalnu i stilsku analizu iluminacija, uočio na njima niz karakterističnih *morellijanskih* detalja te posebno razmotrio i pitanje narudžbe misala. IVAN FERENČAK, *Iluminacije Drugog vrbničkog misala*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2012.). Tekst rada koji je izrađen pod vodstvom dr. sc. Predraga Markovića i predan na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2011./2012., dostupan je na: <http://www.unizg.hr/rektorova/upload/ILUMINACIJE%20II.%20VRBNI%C4%8CKOG%20MISALA%20-%20faks.pdf>; preuzeto: 21. siječnja 2013..
- ²¹ MILAN PELC (bilj. 19), 118-119. U navedenom se radu M. Pelc osvrnuo i na iluminacije *Časoslova Horae Beatae Mariae Virginis* (Znanstvena knjižnica u Zadru, Sign. 1555 / Ms. 8) određivši njegove minijature bliskima venecijanskom stilu kasnoga XV. ili ranog XVI. stoljeća. ISTI (bilj. 19), 118. O iluminacijama zadarskog časoslova pisao je u novije vrijeme i E. Hilje koji smatra da je njihov autor nepoznati minijaturist s kraja 15. stoljeća. EMIL HILJE, Kataloška jedinica 066. Nepoznati minijaturist, *Časoslov blažene djevice Marije*, u: *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Slikarstvo*, (ur.) Nikola Jakšić, Zadar 2006., 195-197. No treba reći da su iluminacije zadarskog *Časoslova* otprije dobro poznate i detaljno analizirane u talijanskoj stručnoj literaturi, pri čemu su izražena različita razmišljanja o njihovu autoru kao i o mogućem udjelu pomoćnika i radionice pri njihovoj izradi. Gino Castiglioni pripisao ih je Benedetto Bordonu i njegovoj radionici i datirao u prvo desetljeće 16. stoljeća. GINO CASTIGLIONI (bilj. 15), 23, T. I i II, T. 6, T. 7, T. 9 i T. 10. Susy Marcon zbog određenog manjka kvalitete, posebno u izradi okvira, smatra da je u slikanju ovih minijatura sudjelovao i pomoćnik napominjući da bi taj mogao biti Alberto Maffei. SUSY MARCON, Una aldina miniata, u: *Aldo Manuzio e l'ambiente veneziano 1494-1515*, (ur.) Susy Marcon i Marino Zorzi, Venecija, 1994., 107-133, 125. O B. Bordonu i minijaturama *Časoslova* od iste autorice vidjeti i: SUSY MARCON, Benedetto Bordon, u: *Dizionario biografico dei miniatori italiani: secoli IX-XVI*, (ur.) Milvia Bolatti, Edizioni Sylvestre Bonnard, Milano, 2004., 121-125, 123. O iluminacijama zadarskog *Časoslova* naposljetku je pisala i Federica Toniolo koja ih ne smatra vlastoručnim djelom Benedetta Bordona, već njihova tvorca traži u krugu majstora ovisnih o njegovoj radionici predlažući kao autora majstora koje se u literaturi naziva *Secondo Maestro del Canzoniere Grifo*. FEDERICA TONIOLO (bilj. 20), 216-218.

- ²² U prvoj polovici 1470-ih godina ponajviše ilustrira klasična djela koja tiskaju najznačajniji venecijanski tipografi toga vremena Vindelino da Spira i N. Jenson. Njegov tadašnji stil odaje snažan utjecaj ferarske minijature i iluminatora koji se u literaturi naziva *Maestro dei Putti*, a naslovnice su redovito opremljene grbovima vlasnika. Tijekom druge polovice istoga desetljeća i početkom 1480-ih godina (1476.-1486.) njegovo je stvaralaštvo na vrhuncu te minijaturama s raskošnim arhitektonskim naslovnicama prema djela iz područja prava, religije i klasike. U tom periodu (1477.-1483.) oslikava i mnogobrojne Biblije koje predstavljaju posebnu skupinu djela. Treće razdoblje obuhvaća djela iz kasnih 1480-ih godina (1487.-1490.) među kojima se ističu spomenuti *Commissioni* rađeni za dužda Agostina Barbariga (1487.-1501.), što ukazuje na njegov visok status među tadašnjim iluminatorima i blizak odnos s duždevom kancelarijom. U prvoj polovici posljednjeg desetljeća 15. stoljeća (oko 1489.-1494.) pretežno radi drvoreze (ksilografije) kojima se ukrašavaju tiskane knjige. LILIAN ARMSTRONG (bilj. 14), 10-16, 30; ISTA (bilj. 18), 234-247, 315; ISTA, *The Impact of Printing on Miniaturists in Venice after 1469*, u: *Studies of Renaissance miniaturists in Venice*, Vol. I, London, 2003., 406-434, 421; GIORDANA MARIANI CANOVA, *La miniatura in Veneto*, u: *La miniatura in Italia, II Dal tardogotico al manierismo*, (ur.) Antonella Putaturo Donati Murano, Alessandra Perriccioli Saggese, Napoli, 2009., 331-371, 356-357.
- ²³ LILIAN ARMSTRONG (bilj. 14), 23-24; ISTA (bilj. 18), 262-264; ISTA, *Two cycles of "uomini famosi" illuminated by the Pico Master in 1476*, *Rivista di storia della miniatura*, 12 (2008.), 23-33, 23.
- ²⁴ LILIAN ARMSTRONG (bilj. 18), 316-333; ISTA, *Venetian incunables in Cambridge collections: modes of hand-illumination*, u: *The Cambridge Illuminations, the conference papers*, (ur.) Stella Panayotova, London, 2007., 233-243, 236.
- ²⁵ LILIAN ARMSTRONG (bilj. 3, 1999.), 455-457.
- ²⁶ Raskošno ukrašen višebojni inicijal koji u sebi sadrži neku scenu ili lik, ponekad u vezi s tekstom. Ukrasni okviri također mogu biti ukrašeni figuralnim i drugim scenama. ANĐELKO BADURINA (bilj. 8), 112; MICHELLE P. BROWN (bilj. 4), 68.
- ²⁷ LILIAN ARMSTRONG (bilj. 14), 13-14, 32, T. 11 i T. 12 na str. 224-225; ISTA (bilj. 18), 242-243, T. 11 i T. 12 na str. 284-285.
- ²⁸ LILIAN ARMSTRONG (bilj. 14), 11, 13, 31-32, T. 3 na str. 217, T. 9 i T. 10 na str. 222-223; ISTA (bilj. 18), 241-243, T. 3 na str. 277, T. 9 i T. 10 na str. 282-283.
- ²⁹ LILIAN ARMSTRONG, *The hand illumination of Venetian bibles in the incunable period*, u: *Incunabula and their readers: printing, selling and using books in the fifteenth century*, (ur.) Kristian Jensen), London, 2003., 83-113, 98, 100, T. 8. na str. 96.
- ³⁰ LILIAN ARMSTRONG, (bilj. 3, 1999.), 455-458, T. 12, T. 13 i T. 14 na str. 440-442.
- ³¹ LILIAN ARMSTRONG (bilj. 14), 24-26, 35-36, T. 38 i 39 na str. 248-249; ISTA (bilj. 18), 264-269, 326-327, T. 38 i T. 39 na str. 308-309.
- ³² Kataloški broj 122, u: *I manoscritti medievali della Biblioteca Comunale di Trento*, (ur.) Adriana Paolini, Provincia Autonoma di Trento, Soprintendenza per i Beni Librari e Archivistici, Firenze, 2006., 78-79, T. CXXII; LAURA L. BLOM, *Illustrating Boccaccio. The Pico Master and the 1492 Decameron*, *Immediations*, Vol 1, No. 3, (2006.), 24-39.
- ³³ ULRIKE BAUER-EBERHARDT, *Unknown Renaissance miniatures from Lombardy and the Veneto in Bavarian collections*, u: *Arte cristiana*, Fasc. 772, Vol. LXXXIV, Gennaio-Febbraio (1996.), 20-30, 25-28.
- ³⁴ Njihove minijature u izvedbi anđela, *puttta* i svetačkih likova karakterističnih fizionomija i pojedinosti kao i tipa dekoracije na marginama također pokazuju izrazite sličnosti s iluminacijama inkunabule iz Kraja. To su Lattanzijeva *Opera* (Giovanni da Colonia i Johannes Manthen, Venecija, 1478.; Forc. M. 3.2) i Jacopo da Varagine, *Legenda aurea* (Gabriele di Pietro, Venecija, 1477., uz moguće sudjelovanje radionice; Forc. M. 2.22). FEDERICA TONIOLO, *Miniatori veneti, lombardi, fiorentini e ferraresi negli incunaboli della Biblioteca del Seminario Vescovile di Padova*, u: *Storie di artisti, storie di libri: l'editore che inseguiva la bellezza. Scritti in onore di Franco Cosimo Panini*, Modena-Rim, 2008., 363-376, 364-367, T. 301-306.
- ³⁵ ELISA BELLESIA, *Il "De Civitate Dei" correggese: un nuovo codice per il Maestro del Plinio di Pico?*, *Taccuini d'arte*, 2 (Reggio Emilia, 2007.), 127-131; FABRIZIO LOLLINI – STELLA MONTANARI, *Bibbia*, u: *Coralini miniati di Faenza, Bagnacavallo e Cotignola. Tesori dalla diocesi*, (ur.) Fabrizio Lollini, Faenza, 2000., 185-187, T. XXIII.

Summary

***Maestro di Pico* and the Illuminated Incunable of *De Civitate Dei* (Nicolas Jenson, Venice, 1475) in the Monastery of St Domnius at Kraj on the Island of Pašman**

The Franciscan Monastery of St Domnius at Kraj on the island of Pašman houses an incunable edition of Augustine's *The City of God* (*De Civitate Dei*) which was printed in Venice by Nicolas Jenson in 1475. The incunable features beautiful Renaissance multi-coloured illuminations painted in tempera, *sepia*, ink and water colours while gold foils and gold dust were used on fol. 17r (the page number is not original but was subsequently added in pencil; this folio contains the beginning of Book 1) and a number of other folios. The illumination on fol. 17r consists of two phytomorphic initials, a decorative border and independent figural scenes while a number of other folios are decorated with phytomorphic initials of the *littera notabilior* type, the height of which corresponds to two lines, painted in red or blue. The top and left margin of the first page of Book 1 are filled with a decorative border terminating in trilobes on each end. The ornamental scheme of the border consists of a band made up of five thin lines which undulates in a spiral and thus forms circles. These are filled with flowers, leaves and berries painted in blue, green and cyclamen purple but also with gold stylized burdock flowers (Lat. *Arctium lappa*; some scholars call them gold dots, that is, *bottoni dorati*). The remaining fields are filled with bent scrolls. In the upper left corner of the frame is a goldfinch. The initial I, composed of phytomorphic motifs in blue, green and cyclamen purple and their shades, is painted against a gold background of the rectangular field situated at the beginning of the text column on the left-hand side. Inside the decorative border, placed at the height which corresponds to the centre of the initial, is a medallion with the bust of St Augustine depicted in the open sky with elongated white clouds and no other details. The illusion of the spatial depth was achieved through the use of tonal gradations: the shades of blue are darker at the top and lighter in the lower half of the sky. St Augustine is dressed in a white robe and a red cope with a black

hood. He is wearing a white mitre with a horizontal and perpendicular band highlighted with gold dust. The shadows and folds of his clothes were articulated with black and white lines. His right hand is pointing to the open book which was painted at the height of his chest. The fingers on his right hand are elongated and thin. St Augustine's gold nimbus was painted as a full circle the left half of which was outlined in white and the right half in black. St Augustine is directing his gentle and sad gaze upwards. His head is slightly bent. His round and bony head is marked by the large round eyes with prominent sclera and dark circles underneath while the arched eyebrows are thinner at their ends. The nose is small and the mouth is turned downwards. The plasticity of the face and its complexion were articulated with white and pink shades. The trimmed dark beard is depicted with short lines in lighter and darker shades. The ornamental frame which fills the top margin corresponds to the one in the left margin but was decorated more modestly because the miniaturist placed the scroll bearing the printer's name and the scroll identifying the text as belonging to Book 1 at the centre of the frame which left only the beginning and the end of the frame to be decorated. The scroll with the printer's name is emphasized by a golden burdock flower at the top of the frame and a golden teasel flower (Lat. *Dipsacus fullonum*) at the bottom. The lower margin features two symmetrical angels, rendered in a somewhat imprecise drawing, who kneel on the ground painted in the shades of green and brown. The physiognomy of the angels is similar to that of St Augustine. Their round heads have small eyes and noses, shaded circles under the eyes and arched eyebrows. The mouths are depicted as thin lines with pronounced ends and are further accentuated by a dot beneath the lower lip. The plasticity of their faces was achieved through the tonal gradation of pink and white. The angels' hair, ochre in colour and highlighted with gold dust, is thick and short and covers the tops

of their heads like a helmet. The outspread wings were painted in dark and light shades of blue. Two wide red scrolls with white highlights emerge symmetrically from behind the angels at their waist height. Wavy tendrils and gold stylized teasel flowers extend from the red scroll. The angels hold a laurel wreath between them. The colour of the circular field inside the wreath is cyclamen purple. The wreath is formed by three rows of leaves which are bound by four regularly spaced ties. The leaves' edges and tips were painted in light and dark shades of green. Inside the wreath is a Renaissance crest surrounded by thin white wiggly tendrils with sprouting leaves. The shield, in the shape of a horse's head, is divided horizontally into the dark blue upper half and the red lower half. It features a gold lion with his mouth wide open who is facing right and holding a tree with his front paws. The tree's pyramidal top is decorated with small dots indicating leaves and fruit. The shield's right half is outlined in white and the left one in black.

The second text column on the first page of Book 1 is decorated with the painted initial letter G. It consists of phytomorphic motifs in blue, red, yellow and cyclamen purple and their shades. Two small leaves are attached to the initial on its left-hand side. As is the case with the crest, the initial was additionally decorated with elegant white tendrils sprouting leaves and highlighted with gold dust. The background is also gold while the rectangular field around the initial is outlined in a thin black line. Two wavy tendrils and two gold stylized teasel flowers emerge from the corners of the frame on the left-hand side while a green leaf appears at the centre.

Apart from these illuminations and initials on fol. 17r, the incunable contains other initials, one for the beginning of each of the remaining twenty one book, and all of them consist of blue, green and cyclamen pink phytomorphic motifs painted against a gold background inside a black rectangular frame. The plasticity of these initials was achieved through tonal gradation and the use of yellow while thin white undulating tendrils with variations in width and highlights in gold dust enriched the decoration. Some sentences in the text were emphasized by numerous initials in red or blue of the *littera notabilior* type the height of which corresponds to two lines of the text. The illuminations of this incunable edition of the *De Civitate Dei* belong to north Italian or Venetian Renaissance painting and they demonstrate numerous significant similarities with the works of the well-known Venetian miniaturist whom the scholarly

literature identified as *Maestro del Plinio di Giovanni Pico della Mirandola* (*Maestro del Plinio di Pico* or, more commonly, *Maestro di Pico*). The attribution of the illuminations in this incunable to *Maestro di Pico*, who may have been helped by his workshop and assistants especially during the painting of the decorative frame and initials, is based on the figure of St Augustine and the angels who support the crest. Their features display the same typology which characterizes the works of *Maestro di Pico*. Identical angels appear in the bottom margin of Brunetto Latini's *Il Tesoro* (Gerardus de Lisa, Treviso, 1474; Cambridge, Mass., Harvard, Houghton Library, Inc. 6459, c. 7). The figure of St Augustine shows pronounced similarities with the figure of a Dominican monk, set inside the initial O of the *littera historiata* type, in Nicolaus de Auximo's *Supplementum* (Franciscus Renner et Nicolaus de Frankfordia, Venice, 1474; Biblioteca Marciana, Inc. Ven. 494, c.2). Identical angels and *putti* can be found in the bottom margins of Strabo's *Geographica* (Minneapolis, Univ. of Minnesota Library, Ms. 1460/f St., c.1), and in two copies of Pliny's *Historia Naturalis* (Venice, N. Jenson, 1472, Paris, Bibliothèque Nationale, Vèlins 498 and Venice, N. Jenson, 1472, San Marino, CA, Huntington Library, n. 2289). A beautiful comparative example is the *Biblia Latina* (Franciscus Renner & Nicolaus de Frankfordia, 1475, Dallas, Texas, Southern Methodist University, Bridwell Library) and its first page which has a similar composition to that in the incunable from Kraj. The figure of St Jerome, depicted inside a *littera historiata* provides a plethora of specific *Morellian* details which are essential for the attribution of the illuminations in the incunable from Kraj to *Maestro di Pico*. Striking similarities in the depictions of saints, phytomorphic initials and decorative frames can also be found in two psalters (one in Venice, Biblioteca Querini Stampaglia, Inc. 6, the other in Siena, Biblioteca S. Bernardino del Convento dell'Osservanza) and in the first page of the Psalms in a breviary from Paris (Bibliothèque Ste-Geneviève, OE XV 147 Rés). Similar saints and angels all of which belong to the same figural typology were used to decorate three copies from the *Commissioni* series made for Doge Agostino Barbarigo (*Commissione del doge Agostino Barbarigo a Girolamo Capello*, 1487, Venice, Bib. Del Museo Correr, MS Cl. III. 33 (fig. 15); *Commissione del doge Agostino Barbarigo a Paolo di Canale*, 1489, Paris, Bibliothèque Nationale, Lat. 4729, c.2, and *Commissione del doge Agostino Barbarigo a Tommaso Loredano*, 1490, Paris, Bibliothèque Nationale, Lat. 4730, c.1). Further

parallels can be found in the illuminations of a breviary from Augsburg (c. 1480, Universitätsbibl., Cod. I.2.2° 35) the first page of which has a *lettera istoriata* with the figure of St Paul whose physiognomy closely resembles that of St Augustine in the incunabule from Kraj, while the bottom margin features centrally placed angels which are identical to those at Kraj. Equally important comparative material is found in three Paduan incunables (Biblioteca del Seminario Vescovile) which contain illuminations attributed to *Maestro di Pico*. The distinctive features of the angels, *putti* and saints as well as the type of decoration used in the margins of these incunables also demonstrate striking similarities with the illuminations from Kraj. Other examples include Lattanzi's *Opera* (Giovanni da Colonia and Johannes Manthen, Venice, 1478; Forc.

M. 3.2), Jacopo da Varagine's *Legenda aurea* (Gabriele di Pietro, Venice, 1477, with a likely contribution of his workshop; Forc. M. 2.22) and Cipriano's *Opera* (Vindelino da Spira, Venice, 1471; Forc. K. 2.12). On the basis of the comparative analyses outlined above and the similarities which have been noted, it can be concluded that the illuminations in the incunable of St Augustine's *De Civitate Dei* (Nicolas Jenson, Venice, 1475), housed in the Monastery of St Domnius at Kraj, were painted by the well-known Venetian Renaissance miniaturist *Maestro di Pico*. Regardless of the possible input of his workshop and assistants during the painting process of the decorative frame and initials, these illuminations help expand the catalogue of *Maestro di Pico*'s works and represent valuable contribution to the painting in Renaissance Dalmatia.